

РОЗДІЛ 6

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ І ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕГРОВАНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

УДК 17 (075.8)

В. І. Гур,
доктор філософських наук, професор,
Н. К. Гусак

РОЛЬ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ГУМАНІЗАЦІЇ МАСОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкривається проблема вдосконалення демократичних основ держави з метою захисту від загроз, з якими людство увійшло у третє тисячоліття, а також роль людей з особливими потребами в гуманізації масового суспільства в сучасних умовах глобалізації життя.

Ключові слова: демократія, гуманізм, смисл життя, етичні цінності.

У XXI століття розвинуті країни західної цивілізації вступили під гаслом «Ні капіталізм — ні соціалізм». Сьогодні посткапіталістична цивілізація прагне остаточно подолати дегуманізуючий вплив принципу буржуазного егоїзму як боротьби всіх проти всіх, який обстоюють радикальні ліберали. Водночас суспільна думка Заходу враховує історичні уроки пережитого народами Східної Європи досвіду життя в умовах «реального соціалізму». Для засвоюючих такі уроки посткомуністичних країн сформувалась нагальна потреба осмислити й реалізувати свою соціальну перспективу, з одного боку, як подолання тоталітарної державності, так і пороків

суспільства неконтрольованої конкуренції — з іншого. Інакше кажучи, в сучасних умовах глобалізації життя суспільства з особливою силою актуалізувалася проблема вдосконалення його демократичних основ з метою захисту людини від тих «викликів і загроз» з якими людство увійшло у третє тисячоліття. Показовою і аж ніяк не випадковою є та обставина, що такий, фактично третій шлях суспільного розвитку в середині ХХ ст. запропонувала соціал-демократія — це шлях демократичного соціалізму. За задумом його творців, демократичний соціалізм повинен дати уявлення про той лад, який не є диктатурою тих або інших сильних, будь то класи або нації, держави або народи, соціальні або економічні групи, окремі особи або їх об'єднання, а є вираження мудрості і гуманності і може принести як кожній людині, так і людству загалом свободу і чесноти. Плід сучасного етичного вчення, що успадкувало гуманістичні ідеї прогресивної людської думки, зокрема марксистський етичний протест проти експлуатації людини людиною, концепція демократичного соціалізму в розумінні мети і засобів олюднення суспільства і самої людини, насамперед відхилиє діалектико-матеріалістичний соціальний детермінізм Маркса. Адже саме цей провідний принцип історичного матеріалізму в науковому комунізмі виправдовує революційні насильства в ім'я «суспільної користі», зводячи етику до теорії моралі класової боротьби та затвердження «диктатури пролетаріату». Протиставляючи марксистській соціальній утопії достовірне науково-теоретичне знання способу реалізації загальнолюдських цінностей в конкретних проблемних суспільних ситуаціях, метод демократичного соціалізму, як соціального вчення, убачає в окремій людині початковий пункт і кінцеву мету. Відповідно соціальна демократія розуміється не просто як державно-інституційне регулювання суспільних відносин на благо людини, а як вільна самореалізація себе кожною людиною через вільну, а отже, взаємовідповідальну дію по формуванню суспільних, зокрема й державних, умов життєдіяльності. Саме на таких засадах може бути реалізована гуманістична ідея про вільний розвиток кожного як умова вільного розвитку всіх.

Звільнившись від завдання, неправомірно звуженого в суто утилітарних інтересах «партійності» до обґрунтування морально-регулятивної нормативності як технологічного чинника впорядкування міжособистісних відносин від імені суспільства, етика демократичного соціалізму тим самим позбавляє людину суто

рольових функцій підтримки громадського порядку. З виконавця моральних розпоряджень вищих авторитетів, зокрема й партії як «розуму, честі та совісті епохи», він перетворюється на творчого суб'єкта по формуванню суспільних умов людської життєдіяльності. Вільно поклавши на себе відповідальність не просто перед іншою людиною, а за неї, а отже, і за суспільство, така людина розгортає свої етичні потенції і морально затверджує себе як неповторна особа. Саме завдяки принципу, що індивідуалізується в етиці, в певному значенні його можна назвати принципом індивідуалізму (не плутати з егоїзмом), альтруїзм морального обов'язку втрачає характеристики зовнішнього примусу і стає етичною потребою. На такому шляху втілюється у соціальне знання і стає гуманістичним компасом для суспільної практики знаменитий категоричний етичний імператив великого німецького філософа І. Канта: ніколи не розглядати ні себе, ні іншого, ні суспільство тільки як засіб, а виключно як мету.

Зробивши «коперніканській переворот» в етиці, творці демократичного соціалізму, відповідно до практичної філософії І. Канта, виходять з самодостатньої цінності «автономної людини» як моральної особи. Відповідно до її безпосередніх життєвих інтересів вони визнають моральний інтерес — через суспільно значущу діяльність реалізувати свої сутнісні сили і лише на добродійній основі надання допомоги іншій людині у створенні умов життя, адекватних гідності особи кожного. Таким чином, морально опосередкований матеріальний інтерес стає зорієнтованим за масштабами і критеріями етичних цінностей. Виводячи ці цінності з моральної практики людини, соціал-демократична етика розглядає їх як вічні загальнолюдські цінності. Такі «основні цінності соціалістичної волі», як свобода, справедливість і солідарність, є орієнтирами поступового гуманістичного реформування економіки, політики, права та інших сфер суспільного життя. Несучи в собі значущість осмислення та реалізації сенсу життя, вони роблять ці сфери достовірно моральними. Завдяки правильному тлумаченню їх у теорії та застосуванні на практиці, може бути досягнута, наприклад, давно шукана і потрібна людям етична політика.

Долаючи вузькі рамки як особистої самокорисливості, так і колективного егоїзму, гуманістична етика цінностей здійснює принципівий перехід від етики нігілізму до етики оптимізму, від виправдання перерозподілу суспільного і приватного багатства до затвердження творчої реалізації можливості особи і суспільства

в процесі змагання та взаємодопомоги творити гарантовану рівність шансів «на старті» для кожного. Поставивши захист інтересів, можливостей і життєвої перспективи людей у залежність не тільки від їх власних моральних поривів, а й моральних переконань, не тільки від їх морально-психологічного настрою, а й від бажання та здатності діяти зі знанням справи, ціннісно зорієнтована соціальна демократія усуває привілеї, диктати, насильства в будь-яких формах їх прояву. Звідси замість моралі споживання і володіння речами за всяку ціну актуалізується необхідність самостійної морально-критичної позиції людей. Не розраховувати на залежний від «щедрот» і «турбот» державного командно-адміністративного управління життєвий стандарт, а цілеспрямовано та наполегливо формувати якість життя, що втілює людські чесноти. Це означає, що не тільки кожен громадянин повинен володіти відповідною моральною культурою вільної та відповідальної особи, але й державні інститути, що базуються на етичних основах, будучи поставленими в пряму залежність від контролю громадськості, тобто кожного з нас, повинні регулювати суспільні відносини, виходячи з рівності всіх перед законом. Зрозуміло, свобода — важка ноша: щоб її реалізувати на справедливих і солідарних засадах, потрібні і героїзм, і життєве подвижництво. При всій важливості формування школою, зокрема й вищою, церквою та іншими просвітницькими організаціями відчуття гідності в людей кожної нації, необхідно виховувати свою духовну еліту, здатну замість соціальної ієрархії або зрівнялівки втілити в суспільну практику справжню рівність, паритетність і партнерство як між індивідами, так і між соціальними групами.

Егалітарна етика демократичного соціалізму, розкриваючи значущість і суть сучасної моральної культури людини та суспільства, всесторонньо враховує труднощі, які необхідно подолати, зокрема, на пострадянському просторі, і які сьогодні обтяжені глобальними проблемами людства. Розвиваючи установки нової етики відповідальності, що склалися до XXI ст., соціал-демократія розглядає її як сучасну футурологію, покликану давати достовірні науково-теоретичні знання для вирішення конкретних соціальних проблем. Взятий за основу принцип відповідальності в сучасній суміжній ситуації «вжити-жити» покликаний так конкретизувати «екологічний імператив», щоб не тільки зменшилося зло викликів «світу небезпек і погроз», але й дедалі повніше реалізовувалися смисложиттєві засади буття як сьогоднішніх, так і майбутніх поколінь на фундаменті при-

писів етичного реалізму. Право кожної людини на життя у новій етиці відповідальності ставить в основу всіх цінностей соціалістичної волі абсолютну цінність життя. Такий ековіталістичний підхід вимагає, щоб в процесі відкритої суспільної дискусії за участю не тільки експертів, але й усіх зацікавлених, а зацікавленим є кожен із нас, з абсолютною точністю визначилася можлива шкода тієї або іншої соціально-політичної або виробничо-економічної дії, а також передбачалися реалістичні способи його попередження та усунення. Етика майбутнього, спираючись на методологічні основи конструктивного раціоналізму, сьогодні вже має у своєму розпорядженні необхідне теоретичне знання і практичний досвід з тим, щоб гуманістичні принципи демократичного соціалізму здійснити в дієвих актах соціальної демократії.

Специфіка нашого часу полягає в тому, що високі моральні ідеали не завжди затверджуються в сучасному стандартизованому суспільстві. Двадцятье — «Червоне» століття (В. Попович) сформуло масову людину, яка за словами іспанського філософа Ортега-і-Гассета, не має коренів, не навчена культурі, не має історичної пам'яті. Це трутень із нерозвиненою душею і духовністю, але з добре розвиненим шлунком. Він однаковий на всіх ступенях соціальних сходів, і на самій її верхівці виявляється лише виразніше та руйнівніше, зрозуміло, для суспільства. Масова людина — це всякий і кожен, хто відчуває себе таким самим, як і всі, і ніскільки не пригнічений, але задоволений своєю невиразністю та сірістю. Не обманюючись щодо своєї посередності, він затверджує своє право на неї і нав'язує її всім і всюди. Посередність затверджує не своє право на існування, а те, що вона оголошує себе мірилом світу, суспільства і людини. Інакше кажучи, вона затверджує своє право на вульгарність і вульгарність як мірило. Причому трагедія нашої цивілізації полягає в тому, що вона затверджує саме такий людський тип.

Якщо так нещадно критично, услід за Д. Мережковським, який на початку XX ст. писав про прийдешнього хама, у середині XX ст. іспанський філософ побачив плід дегуманізації технізованого суспільства, то XXI ст. породило новий тип позбавленої людяності істоти інформаційно-технологічного суспільства. Відкинуті морально-гуманістичні принципи, ціннісні орієнтації зводяться до володіння. Радіо, телебачення та інші види масового мистецтва заповнені порнографією, непристойностями (як приклад — передача Андрія Джеджули «Перший поцілунок» на радіо «Kiss-FM» або

радіо «Шарманка»). Незважаючи на протести слухачів проти відвертої порнографії, секс-магістри (так офіційно називають ведучих цих передач радіокоментатори) вдолблюють в голови слухачів аморальність і бездуховність. Велике слово «любов» в їх інтерпретації перетворюється на вульгарність. Усе це є моменти реалізації американської політики глобалізації, війни проти країн СНД, відповідно до якої через 70–100 років в Росії повинні залишитися 19–20 млн, а в Україні — 9–10 млн людей. Водночас у США, завдяки піднесенню морально-культурного і релігійного рівня, свідомість населення, зокрема гуманізація відносин між чоловіком і жінкою, посилення ролі сім'ї в житті суспільства та окремої людини, населення повинно зрости до 420 млн осіб.

Протистояти дегуманізації антилюдського впливу «Занепаду Європи» (О. Шпенглер) покликані також і люди з особливими потребами. Залежно від того, з якими моральними ідеалами вони вступають в життя і здійснюють його, багато що може бути подолано в цьому світі убогих духом. І своїм прикладом, своєю активною життєвою позицією вони долатимуть хамство, підлість і бездуховність. Для цього в них є всі підстави, які, як не дивно, закладені в їх «особливих потребах».

Фізична слабкість або якась інша природна вада вже робить інваліда відмінним від інших людей, примушує його мужньо долати труднощі, досягати поставлених цілей, докладаючи більше зусиль, ніж це роблять інші. Отже, в поєднанні з необхідними сучасними знаннями і морально-ціннісними орієнтаціями, духовно-культурним рівнем людина з особливими потребами може і повинна сприяти задоволенню достовірно гуманістичних потреб всіх оточуючих його людей. У нашому технізованому суспільстві їм необхідно володіти інформаційно-технологічними ресурсами суспільства в цілях збагачення своїх можливостей для власного морального самоствердження та реалізації своїх сутнісних сил, що можливо лише на шляху любові до людини не на словах, а на ділі.

Люди-інваліди, люди з особливими потребами вельми часто демонструють значно більшу силу характеру, значно більшу стійкість і витривалість щодо життєвих випробувань, щодо важких викликів життя. І вони, яким потрібна фізична допомога і духовна підтримка, яким вельми часто бракує сил, витримки, усе ж долають свою слабкість, віднаходять мету свого життя, вбачаючи сенс свого існування у спілкуванні з іншими людьми, з високими духовними

цінностями, з природою, виходячи «назовні» з кола своїх особистих потреб.

Таким прикладом для тих, хто втратив стійкість духу, може слугувати життя паралімпійців (нагадаємо, що національна команда України в Пекіні здобула 74 медалі — 24 золотих, 18 срібних та 32 бронзові — і таким чином зайняла четверте місце в неофіційному заліку) і багатьох знедолених природою людей, які віднаходять у собі силу для життєвої активності та відповідальності не тільки за себе, а й за долю оточуючих їх людей, за долю своєї країни. Завдяки цьому в людей з особливими потребами зростає потяг творити за індивідуальним покликанням, а відтак ці люди просто з індивідів перетворюються на особистості, які свої неповторні здібності, поперше, розвивають, а по-друге, і це є головним, реалізують їх у корисних для іншої людини та суспільства справах.

Слід зауважити: досвід показав, коли людина-інвалід використовує свої здібності в антигуманних, антисоціальних інтересах, вона гине як особистість. Можливо, вона стає матеріально багатшою, заволодіває більшими грошима тощо, але вона втрачає найцінніше в людині — свою моральну гідність, а з нею й громадський авторитет. Урешті-решт, така людина стає нецікавою і сама собі. І це трапляється саме тому, що вона знищує свої смисложиттєві ціннісні орієнтири та масштаби свого життя. Замість інтеграції у світ вона дезінтегрує і його, і себе.

«Світ — не батько, доля — не мати» (С. Крушельницька). Якими б не були обставини життя, людина повинна їх витримати з усіма тягарями, гріхами та вадами, з усією унікальністю своєї відповідальності. В. Франкл, говорячи про пошук сенсу життя людини, визначає три основні класи цінностей: творчості, переживання і ставлення. Втілення життєвої мети у звичайних життєвих справах і обставинах, реалізація творчих задумів надають людині, зокрема й людині з особливими потребами, можливість жити творчо і у найскрутніших обставинах життя, і всупереч важким життєвим ситуаціям. Домінуючого життєвого значення набуває переживання світу через себе, завдяки чому здійснюється гуманістична інтеграція у світ, адже таке переживання пов'язано з відповідальністю за цей світ, за його сучасний стан і майбутнє. Причетність і участь у таких подіях сповнюють душу людини піднесеним настроєм, енергією, симпатією до інших людей, додають їй духовних сил. Відтак ставлення є не тільки співвіднесенням себе зі світом,

а й зорієнтованістю на самоутворюючі цінності стосовно того, що обмежує життя та можливості людини з особливими потребами та ставлення до фатальних чинників, а це зрештою висвічує духовні обрії людини, її людяності, силу гідно долати надважкі обставини.

Для людини з особливими потребами важливим є не тільки усвідомлення проблем і обставин свого життя, а й самооцінка власної особистості на підставі критеріїв особистісної життєвої реалізації, уявлення про свободу й права, честь і гідність. І в своєму житті людина повинна дотримуватися⁴ високих морально-ціннісних орієнтирів і вимагати від оточуючих її людей здійснення гуманістичних ідеалів. При цьому важливо, щоб така людина була не тільки провісником високої моралі, а й головне, своїм життям правила за приклад для інших. Власне особливими потребами, самим своїм життям вони й покликані здійснювати сказане.

В статтє раскрывається проблема совершенствования демократических основ государства с целью защиты от угроз, с которыми человечество вошло в третье тысячелетие, а также роль людей с особыми потребностями в гуманизации массового общества в современных условиях глобализации жизни.

Ключевые слова: демократия, гуманизм, смысл жизни, этические ценности.

In the article the problem of perfection of democratic bases of the state opens up with the purpose of defence from the threats with which humanity entered in you grind a millennium and role of people with the special necessities in humanizing of mass society in the modern terms of globalization of life.

Key words: democracy, humanism, sense of life, ethics values.

Література

1. Етос і мораль у сучасному світі / Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова та ін. — К. : Парапан, 2004. — 200 с.
2. Майер Т. Демократический социализм — социальная демократия. — К. : Основні цінності, 2000. — 188 с.
3. *Ортега-и-Гассет. Х. Бунт мас : вибрані твори.* — К. : Основи, 1994.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М. : Прогресс, 1990. — 386 с.
5. Фромм Е. Иметь или быть // Величие и ограниченность теории Фрейда. — М. : АСТ, 2000. — 448 с.